

Y.E. ALIYEV

IQTISODIY XAVFSIZLIK

338 (04)

A 45

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

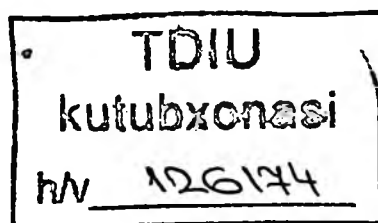
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Y. E. ALIYEV

IQTISODIY XAVFSIZLIK

(Darslik)

TOSHKENT – 2023

UO'K: 330.13.131.7

KBK 65.2/4-65.9

A 20

Y.E. Aliyev. Iqtisodiy xavfsizlik. (Darslik). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2023, 448 b.

ISBN 978-9910-735-60-8

Mazkur darslik talabalarda "Iqtisodiy xavfsizlik" fani mazmuni, unda shaxs, korxona va davlatning iqtisodiy xavfsizligi, uning asosiy ko'rsatkichlari, mezonlari va yetakchi iqtisodchi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan tahlikali chegeralari haqida birlamchi tasavvurlarni shakllantiradi. Darslikda O'zbekiston Respublikasida aholining ijtimoiy, oziq-ovqat, transport va axborot xavfsizligini ta'minlash, iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi tahdidlar, globallashuv jarayonlarini, terrorizmni, xufyona iqtisodiyotni mamlakat iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri, korrupsiyaga qarshi kurashning nazariy va metodologik asoslarini yoritishga asosiy e'tibor qaratilgan.

Darslik iqtisodiyot yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan.

UO'K: 330.13.131.7

KBK 65.2/4-65.9

Taqrizchilar:

S.P. Umarov – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

B.O. Tursunov – iqtisodiyot fanlari doktori.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektorining 2023 yil 14 iyuldagi 228-son buyrug'iga asosan nashr qilindi

ISBN 978-9910-735-60-8

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2023.

KIRISH

Qadimgi davrlardan boshlab insoniyatni xavfsizlik masalasi qiynab kelgan. Inson hayoti o'ziga xos ko'pqirrali jihatlariga ega bo'lib, inson ularning har birida o'zini to'la himoyalangandek his qilishni xohlaydi. Har qanday jamiyat hayot faoliyatining asosini barqarorlik mezonlari bo'lgan uy-joy xavfsizligi, qarindosh urug'larning xavfsizligi, iqtisodiy faoliyatning xavfsizligi va qonuniyligi, jamg'armalar xavfsizligini ta'minlash tashkil etadi.

Bugungi kunda iqtisodiy xavfsizlik nafaqat butun bir davlatga, shu bilan birga, alohida olganda har bir insonga bog'liq. Iqtisodiyotdagi nobarqarorlik va tanazzul holatlar har bir oilaga salbiy ta'sir etadi. Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning eng muhim elementi bo'lib hisoblanadi. Insonlarning hayot faoliyatlaridagi barqarorlik ko'p jihatdan iqtisodiyotdagi barqarorlikka bog'liq bo'ladi. Demak, makro darajada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, xavfsizlikning barcha tizimini asosiy elementi sifatida yuzaga chiqaradi.

Bozor iqtisodiyotining o'zini-o'zi tartibga solish darajasi qanchalik rivojlangan bo'lishiga qaramasdan, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda qator muammolar bor. Bu muammolarni davlatning aralashuvisiz bozor iqtisodiyoti mustaqil ravishda hal eta olmaydi. Shuning uchun ham ilmiy asoslangan, samarali iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun, iqtisodiy xavfsizlikning umumiy iqtisodiy qonuniyatlarini, tahdid va tavakkalchiliklarini bilish hamda shu bilan birga uning xususiyatlarini hisobga olish lozim.

Ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalardagi qator tahdidlarni bartaraf etish zaruriyati, mamlakat hududlarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash usullari va instrumentlarini chuqur nazariy tadqiq etishni hamda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda yangi tahdidlarni paydo bo'lishini oldini olish maqsadida davlatning chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish va uni amalga oshirish lozim.

O'quv qo'llanma o'n yetti bobdan iborat bo'lib, unda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning nazariy va metodologik asoslari hamda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini takomillashtirish qonuniyatlari, uning alohida uslublari va instrumentlarini qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Alohida misollar, statistik va ekspert tahlillar asosida mamlakat va uning mintaqalariga tahdidlar hamda

tavakkalchilik omillarini aniqlash, iqtisodiy xavfsizlikning asosiy indikatorlarini baholash va ularni tahlikali darajalari bilan mosligini baholash mumkin.

O'zbekistonda xufyona iqtisodiyotning mazmuni, uning namoyon bo'lish shakllari, korrupsiyaning mohiyati hamda vujudga kelish sabablari, unga qarshi kurash metodlari va usullari keng yoritilgan.

O'quv qo'llanmada keltirilgan materiallarni o'rgangandan so'ng talaba quyidagilarni bilishi kerak:

- iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning tamoyillari va usullari; respublika iqtisodiyoti taraqqiyotining xarakterli xususiyatlari; xufyona iqtisodiyot va korrupsiyaga qarshi kurashish yo'llari haqida tasavvurga ega bo'lishi;

- fanning predmeti va obykti; iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarini; iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir etadigan ichki va tashqi tahdidlarni; globallashtirish jarayonlarini; iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish yo'llarini; mamlakat iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarning tahlilini amalga oshirish; davlatning makroiqtisodiy funksiyalari; mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va ularni hal etish mexanizmlaridan foydalanish, bozor iqtisodiyotiga o'tishning umumiy strategiyasini nazariy va uslubiy asoslarini bilishi va ulardan foydalana olishi;

- iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning xorij tajribasini qo'llay olish; xufyona iqtisodiyot va korrupsiya natijasida vujudga keladigan tahdidlarning iqtisodiyotga ta'sirini hisob-kitob qilish; aholining turmush darajasiga bevosita ta'sir etuvchi ijtimoiy jarayonlarni bashorat qilish va zarur choratadbirlarni amalga oshirish bo'yicha ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

"Iqtisodiy xavfsizlik" fani bo'yicha mazkur o'quv qo'llanmani tayyorlashda respublikamiz va xorijning zamonaviy o'quv adabiyotlaridan, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning turli darajalari bo'yicha normativ hujjatlar va aktlardan foydalanilgan.

I BOB. “IQTISODIY XAVFSIZLIK” FANIGA KIRISH, UNING MOHIYATI VA TARKIBIY ELEMENTLARI

Reja:

1.1. Iqtisodiy xavfsizlik fanining predmeti va vazifalari.

1.2. Iqtisodiy xavfsizlikning mazmuni, mohiyati va tarkibiy elementlari.

1.3. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi va iqtisodiy xavfsizlik masalalari.

Tayanch iboralar: iqtisodiy xavfsizlik, xavfsizlikni boshqarish tizimi, mustaqillik, milliy xavfsizlik konsepsiyasi, milliy xavfsizlik, milliy manfaatlar, mamlakatning geosiyosiy va geoiqtisodiy holati, tavakkalchilik.

1.1. Iqtisodiy xavfsizlik fanining predmeti va vazifalari

Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiyot nazariyasi fanining sintetik kategoriyasi bo‘lib, iqtisodiy mustaqillik va qaramlik, barqarorlik va bog‘liqlik, iqtisodiy bosim, majburlash, agressiya, iqtisodiy suverenitet va h.k. tushunchalar bilan bog‘liq bo‘lib hisoblanadi. Mamlakat, davlat xavfsizligi, shuningdek, ularning tarkibiy qismlari bo‘lgan hudud, korxona (tashkilot), alohida olingan shaxs xavfsizligini ta‘minlash muammosi hozirgi davrda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ammo xavfsizlik masalasi insoniyat paydo bo‘lgan barcha davrlarda mavjud bo‘lgan. Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiy kategoriya sifatida davlatchilik shakllangan hamda jamiyat o‘z manfaatlarini anglab yetgan davrlardan paydo bo‘la boshlagan.

Iqtisodiy xavfsizlik – zamonaviy fanlardan biri bo‘lib, iqtisodiy xavfsizlik tizimi qonunlari, qonuniyatlari, tamoyillari, omillari va shu bilan birga tizim elementlari bo‘lgan iqtisodiy xavfsizlikning metodlari

va mexanizmlarini o'rganuvchi va tadqiq qiluvchi fan hisoblanadi. Iqtisodiy xavfsizlik kategoriyasining mazmunini tushunish uchun "xavfsizlik" tushunchasining mazmunini aniqlash lozim.

"Xavfsizlik" tushunchasi deganda ijtimoiy organizmning hayotiy muhim manfaatlarini, uning tuzilmasini tashqi va ichki negativ omillardan himoyalanganlik holati va uni rivojlanish tendensiyasi tushuniladi. Hayotiy muhim manfaatlar – bu yalpi talab bo'lib, uning qondirilishi davlat va uning hududlarini, jamiyatni, xo'jalik subyektlarini, shaxsni barqaror mavjud bo'lishini hamda ularning progressiv rivojlanishini ta'minlaydi.

Ushbu ta'rif "xavfsizlik" tushunchasi mazmunini to'la ifoda etib, unda obyektga hech qanday tahdid yo'q, uning mustaqilligi, yaxlitligi ta'minlangan va mavjud turli xavf-xatarlardan, tahdidlardan himoyalangan holati deb baholash mumkin. Har qanday obyektning xavfsizligi – bu uning oldida turgan muammolarni hal eta olishi, agarda kutilmagan holatlarda xavf-xatar, tahdidlar paydo bo'lsa, ulardan himoyalinishi va o'zining to'la ishchanlik holatini tiklay olishi tushuniladi.

Xavfsizlikka intilish har qanday biologik tizimlarga xos bo'lgan xususiyat bo'lib hisoblanadi. Biroq faqatgina insonlarga xavf-xatarlarning tavsifini tadqiq etish asosida tahdidlardan himoyalangan, ularni yo'qqa chiqaradigan yo'nalishlarni, kerak bo'lsa, ularni to'la bartaraf etadigan, mehnat jarayoni bilan bog'liq bo'lgan yangi mexanizmlarini tashkil etish orqali mehnat faoliyatining mos shakllari va metodlarini tanlashi mumkin.

Insonlarni xavfsizligini ta'minlash mexanizmi (tahdidlarga bo'lgan munosabat va undan himoyalalanish chora-tadbirlari) ijtimoiy va biologik individlarni bir-biridan farqlovchi asosiy mezon bo'lib, u jamiyatda xavfsizlikning ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida mazmunini ochib beradi. Ijtimoiy tafakkurda xavfsizlikka intilish uni ijtimoiy-iqtisodiy hodisaga aylantiradi. Xavfsizlik asosida mehnat faoliyati yotadi, uning hisobiga jamiyat mavjud bo'ladi, o'zgaradi va rivojlanadi.

Biroq xavfsizlik ijtimoiy shu bilan birga iqtisodiy omillarga tayanadi, ya'ni mehnat mahsulotlarini yaratish va uning harakati bilan bog'liq bo'ladi. Xavfsizlikni ta'minlashda ijtimoiy va iqtisodiy omillarning o'zaro bog'liqligi, xavfsizlikni jamiyatda zaruriy ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida ifoda etadi. Shu nuqtayi nazardan ham "Iqtisodiy xavfsizlik" fani xavfsizlikni o'rganadi.

Iqtisodiy xavfsizlikning mazmuni bu iqtisodiyotning va hokimiyat institutlarining shunday holatiki, unda milliy manfaatlar, mamlakatning ijtimoiy rivojlanish yo'nalishlari, tashqi va ichki jarayonlarning noqulay ssenariyda rivojlanishiga qaramasdan, yetarli iqtisodiy hamda mudofaa salohiyatni kafolatlangan tarzda himoyalaydi. Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiyotning shunday holatiki, unda jamiyatning butun yalpi ehtiyojlari qondiriladi, uning iqtisodiy mustaqilligi va barqaror rivojlanishi, taraqqiyoti va jahon iqtisodiyotida munosib o'rinni, ichki hamda tashqi tahdidlardan ishonchli himoyani ta'minlaydi.

"Iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasi, albatta, "bardoshlilik"ni taqozo etadi. Ta'kidlash joizki, iqtisodiy xavfsizlikning aksariyat belgilari "bardoshli" tushunchasiga uyg'un, zero, iqtisodiyotning iqtisodiy bardoshlilik uning tarkibiy unsurlari, tizim ichidagi vertikal, gorizontaal va boshqa aloqalarning mustahkam hamda ishonchliligini, "ichki" va "tashqi" bosimga chidamliligini aks ettiradi.

Globalashuv jarayonlarining chuqurlashishi va ishlab chiqarish, oziq-ovqat, energetika, moliya va boshqa sohalarda inqiroziy holatlarning kuchayishi va raqobat kurashining tobora shiddatli tus olishi sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratishni talab etmoqda.

Bugungi rivojlanish strategiyalarining tez o'zgarishi, iqtisodiy noaniqlik sharoitida milliy va mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlik ta'minlash darajasini oshirishda zamon talablaridan kelib chiqib, yangi yondashuvlarga, strategiyalarga zarurat tug'iladi. Masalan, mintaqada darajasida inqiroziy jarayonlarni va xavf-xatarlarni o'z vaqtida bartaraf

etilsa, u holda milliy iqtisodiyot darajasida global inqiroziy holatlarni vujudga kelishi tavakkalchiligining oldi olingan bo'ladi.

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning nazariy asoslari va uning amaliy jihatlari to'g'risida chuqur bilimga ega bo'lmay turib, davlat hamda mahalliy hokimiyatlar globalizatsiya jarayonlari sharoitida iqtisodiy, axborot, energetik va boshqa turdagi xavfsizlikni oldini olish va funksional vazifalarini samarali ijro etishda, ular bilan bog'liq muammolarni majmualari hal eta olmaydi.

Iqtisodiy xavfsizlik fanining predmeti globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi va iqtisodiy noaniqlik sharoitida milliy iqtisodiyotda iqtisodiy, axborot, energetik va boshqa turdagi xavfsizlikni oldini olish uchun barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ijtimoiy ehtiyojlarni optimal darajada qondirish, milliy va xalqaro darajalarda iqtisodiy manfaatlarning himoyalanganligi bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarni o'rganadi.

Iqtisodiy xavfsizlik fanini o'rganishdan maqsad – talabalarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash hamda ichki va tashqi tahdidlar to'g'risida nazariy tushuncha va amaliy tajribalarni, mustaqil davlatning milliy va iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi strategiyasini ta'minlashning iqtisodiy va huquqiy asoslari to'g'risidagi nazariy va amaliy muammolarini tadqiq qilishdan iborat.

Fanning predmeti, uning vazifalarida yanada oydinroq ko'rinadi. Iqtisodiy xavfsizlik fanining vazifasini ikki jihatdan, ya'ni ham amaliy, ham nazariy jihatdan tushuntirish mumkin.

Fanning amaliy vazifasi cheklangan resurslardan samarali foydalanib, ko'proq tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishni ta'minlash, har bir faoliyat turlari bo'yicha xarajatlar miqdori bilan erishilgan samara, ya'ni tovar va xizmatlar miqdorini taqqoslash, resurslardan unumliroq foydalanish yo'llarini topishga qaratiladi. Bu vazifa yaratilgan nazariyalar va ilmiy qarashlarni real amaliy hayotga joriy etib borishni ham o'z ichiga qamrab oladi. Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiy jarayonlar va hodisalarning mohiyatini, iqtisodiy qonunlar va iqtisodiy

tushunchalarning mazmunini yoritib, ilmiy bilish vazifasini ham bajaradi.

Iqtisodiy xavfsizlik fanining qayd etilgan amaliy va nazariy vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Amaliy iqtisodiyot nazariy bilimga ega bo'lishni, u bilan qurollanish zaruriyatini taqozo etadi. Umuman olganda, bu fan iqtisodiy jarayonlar, voqea va hodisalar sirini bilishda ilmiy qo'llanmadir. Nazariy bilim esa oldindan ko'ra bilish va amaliy harakat yo'lini to'g'ri belgilash imkonini beradi.

Iqtisodiy xavfsizlik vaziyatlarda aniq takliflarni berib, uslubiy vazifani ham bajaradi. Iqtisodiy bilim nazariyalarga ega bo'lish, o'zgarib turuvchi iqtisodiy vaziyatlarda mustaqil samarali qaror qabul qilishni amalga oshirish imkonini beradi.

Iqtisodiy xavfsizlik tamoyillari sifatida ijtimoiy-iqtisodiy tizimning quyi chegarasini ifoda etuvchi ko'rsatkichlar qo'llanadi. Mazkur quyi chegaralardan past ko'rsatkichlarda iqtisodiy tizim uchun tahdidlar vujudga keladi, hatto bu tizimning buzilishi, degradatsiyasi yuz beradi. Ushbu quyi chegara va uning miqdoriy o'lchamlarini aniqlash uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim bo'ladi:

- milliy iqtisodiyot va iqtisodiy tizim faoliyatining asosiy sharoitlarini o'rganish va ularni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni aniqlash;
- milliy iqtisodiyotni tanglik va beqarorlikka olib keluvchi omillarni aniqlash;
- turli tanglik, xavfli holatlar yuzaga kelishining tartibi va imkoniyatlarini baholash;
- xavfsizlik va barqarorlikni saqlashga xavf soluvchi tahdidlarning oldini olish yo'llarini aniqlash.

Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash maqsadida yirik firma, kompaniyalarda maxsus xizmatlar tashkil qilinadi. Ular bozorni o'rganish, talab va taklifni bashoratlash, ilmiy-texnik taraqqiyotni kuzatish hamda boshqa ishlarni amalga oshiradi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda mahsulot turini muntazam yangilab turish, raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish, xarajatlarni

qisqartirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy xavfsizlik milliy iqtisodiyot darajasida makroiqtisodiy kategoriya va muayyan mamlakat milliy iqtisodiyotini tavsiflaydi. Bozor tizimida xatar borligidan va bundan hatto milliy iqtisodiyot ham xoli bo'lmashligini, undan saqlanish zarurligini bildiradi. Iqtisodiy xavfsizlikning bosh mezoni bu mamlakat ehtiyojlarining uzluksiz ta'minlanishi hisoblanadi, bu birinchidan, imkon boricha o'zini o'z mahsulot va xizmatlari bilan ta'minlashni, ikkinchidan, mamlakatda ishlab chiqarish mumkin bo'lmagan tovar va xizmatlarni chetdan qulay narxlarda uzluksiz keltirib turishni bildiradi. Aks holda iqtisodiyot izdan chiqadi.

Iqtisodiyot globallashtgan, eksport va importning milliy iqtisodiyotga ta'siri kuchaygan sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni o'z ishlab chiqarishi bilan ta'minlab bo'lmaydi. Shunday sharoitda eksport-import aloqalarining muntazamligini strategik sherikchilik asosida ta'minlash iqtisodiy xavfsizlikni kafolatlaydi.

Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy subyekti o'zining qonunchilik, ijro va sud organlari, hokimliklar va hududiy mahalliy kengashlari orqali ushbu yo'nalishda faoliyat olib boruvchi davlat bo'lib hisoblanadi.

Davlat mavjud harakatdagi qonunchilik tizimi orqali O'zbekiston Respublikasi hududidagi va chet elda yashovchi har bir fuqarosining xavfsizligini va ularning huquqiy kafolatlarini ta'minlaydi. Bundan tashqari, iqtisodiy xavfsizlikning subyektlari bo'lib fuqarolar, qonunchilikka asoslanib iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy tashkilotlar va birlashmalar kiradi.

O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligi subyekti o'zining ushbu sohada asosiy funksiyasi bo'lgan davlat bo'lib, uning qonunchilik, ijro va sud organlari, hokimliklar, funksional va tarmoq vazirliklar, soliq va bojxona qo'mitalari, Oliy majlis va senatning shunga mos qo'mitalari, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari: banklar, fondlar, sug'urta va pensiya kompaniyalari, iste'molchilar uyushmasi va h.k., tadbirkorlar hamda barcha darajalardagi xo'jalik subyektlari: mahsulot va tovarlar ishlab chiqaruvchilar, sotuvchilar, uy

xo‘jaliklari va alohida shaxslar bilan hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib hisoblanadi.

Xavfsizlik obyektlari bo‘lib – xavfsizlikni ta‘minlash va boshqarish bo‘yicha subyektlar tomonidan ajratilgan mablag‘lar hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining asosiy xavfsizlik obyektlari: shaxsning huquq va erkinliklari, davlat – uning konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti va hududiy yaxlitligi bo‘lib hisoblanadi. Xavfsizlik obyektlariga, bundan tashqari, moddiy va ijtimoiy sohadagi korxonalar, tashkilotlar va uyushmalar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy xavfsizligining obyektlariga davlat, iqtisodiy tizimning asosiy elementlari va davlat bilan birga butun tizim, uning tabiiy boyliklari, jamiyat hamda uning barcha institutlari, turli darajadagi xo‘jalik subyektlari va to‘la hayotiy muhim manfaatlari bilan birga shaxs kiradi.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash va qo‘llab-quvvatlash uchun xavfsizlik sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar ishlab chiqiladi, ushbu sohada davlat hokimiyati organlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlari aniqlanadi, xavfsizlikni ta‘minlash, nazorat qilish bo‘yicha tashkilotlar tashkil etiladi yoki qayta tashkil etiladi. Shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri funksiyalarni amalga oshirish uchun ijro organlari tizimida xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha davlat organlari tashkil etiladi.

1.2. Iqtisodiy xavfsizlikning mazmuni, mohiyati va tarkibiy elementlari

“Iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasi milliy iqtisodiyotning boshqaruv organlari leksikasida yangi tushunchadir. Ayni paytda ushbu ibora xorijiy mamlakatlar boshqaruv tizimlari faoliyatida yaxshi tanish bo‘lgan tushunchadir. Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligining asosiy tashkil etuvchilaridan biridir va mamlakatning iqtisodiy

ehtiyojlarining kafolatlanishi va uni ta'minlashning yo'llari, vositalari hamda usullariga asos soluvchi qarashlarning yig'indisidir.

Konseptual ko'rinishda iqtisodiy xavfsizlik davlatning iqtisodiy salohiyatining holatidan kelib chiqib, iqtisodiy xavfning asosiy omillari tahliliga asoslangan. Davlat xavfsizligi kuchsiz va samarasiz iqtisodiyotda ta'minlanishi, ayniqsa, globallashtirish jarayonidagi ijtimoiy nizolarga to'la jamiyatda, mumkin emas, chunki hammasi o'zaro bog'langan va biri ikkinchisini to'ldiradi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, iqtisodiy xavfsizlik – bu mamlakat, hudud, firma, kompaniyaning iqtisodiy inqirozga uchrash xavfidan himoya qilish bo'yicha ko'radigan chora-tadbirlari majmuidir. Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash maqsadida yirik firma, kompaniyalarda maxsus xizmatlar tashkil qilinadi. Ular bozorni o'rganish, talab va taklifni bashoratlash, ilmiy-texnik taraqqiyotni kuzatish hamda boshqa ishlarni bajaradi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda mahsulot turini muntazam yangilab turish, raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish, xarajatlarni qisqartirish muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy xavfsizlik milliy iqtisodiyot darajasida makroiqtisodiy kategoriya va muayyan mamlakat milliy iqtisodiyotini tavsiflaydi, bozor tizimida xatar borligidan va bundan hatto milliy iqtisodiyot ham xoli bo'lmashligini, undan saqlanish zarurligini bildiradi. Iqtisodiy xavfsizlikning bosh mezonlari - bu mamlakat ehtiyojlarining uzluksiz ta'minlanishi hisoblanadi, bu, birinchidan, imkon boricha o'zini-o'zi mahsulot va xizmatlari bilan ta'minlashni, ikkinchidan, mamlakatda ishlab chiqarish mumkin bo'lmagan tovar hamda xizmatlarni chetdan qulay narxlarda va uzluksiz import qilishni bildiradi.

Milliy iqtisodiyot darajasida iqtisodiy xavfsizlikning oziq-ovqat, yoqilg'i-energetika, eksport kabi muhim yo'nalishlari mavjud. Mamlakat aholisining oziq-ovqatga bo'lgan talabining qondirilishi 80% bo'lganida, mamlakatning energiya omillariga bo'lgan talabining qondirilishi o'z hisobidan 70-80%ga bo'lganida xavfsizlikka erishilgan

hisoblanadi. Eksport xavfsizligi mamlakat eksport salohiyatini amalga oshirish imkoniyati bilan belgilanadi.

Eksportning cheklangan turdagi tovarlarga, ayniqsa, jahon bozorida narxi tez-tez o'zgarib turadigan xomashyo va energiya omillariga bog'liq bo'lib qolishi eksport xatarini tug'diradi, narxlar pasaygan paytda eksport tushumidagi yo'qotishlar mamlakat iqtisodiyotiga zarar keltiradi. Iqtisodiyot globallashtirilgan, eksport va importning milliy iqtisodiyotga ta'siri kuchaygan sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni o'z ishlab chiqarishi bilan ta'minlab bo'lmaydi. Shunday sharoitda eksport-import aloqalarining muntazamligini strategik sherikchilik asosida ta'minlash iqtisodiy xavfsizlikni kafolatlaydi.

Mamlakatning nafaqat iqtisodiy, shuningdek, siyosiy ahvoliga ham jiddiy xavf tug'diruvchi tahdidlardan biri tashqi qarz muammosidir. Tashqi qarzning yuqori darajadalligining o'ziyoz tashqi siyosat yuritishni shubha ostiga qo'yadi. Mamlakat qarz bergan yirik kreditor mamlakatlarga qaram bo'lib qoladi. Tashqi qarzlarni to'lash uchun mamlakat qarzlardan kreditlarni belgilangan muddatlarda to'lashni kafolatlaydigan ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirishda foydalanishi hamda yangi obyektlarni, ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksportini kengaytirishi mumkin.

Tashqi qarz – kredit olish orqali mamlakatning byudjet xarajatlarni moliyaviy qoplash natijasida shakllanadigan mamlakatning qarz summasi. Tashqi qarz mamlakat iqtisodiyoti uchun og'ir yuk bo'lib, iqtisodiy konyunkturasining yomonlashuviga olib keladi. Biroq, tashqi qarz iqtisodiyotning o'sishi uchun rag'bat vazifasini ham bajarishi mumkin. Bu bilan birga mamlakatning real imkoniyatlarini hisobga olmay, haddan tashqari olingan tashqi qarzlarni mamlakatni inqirozga va suverenitetining yo'qotilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shuning uchun, iqtisodiyot ochiqdigi normal holat va obyektiv zaruriyatdir. Biroq, mamlakatning ishlab chiqaruvchi, moliyaviy, bank tizimi va pul aylanishi kabi strategik sohalarni himoyalanganlik darajasini hisobga olgan holda ish ko'rish lozim. Ochiq iqtisodiyotga

o'tish o'ta darajadagi proteksionizmdan voz kechishni taqozo etadi. Ammo mamlakatni jahon xo'jaligiga kirib borishi nuqtayi nazaridan istiqbolli bo'lgan tarmoqlar va ishlab chiqarishni himoya qilish, ya'ni selektiv proteksionizm zarurdir. Bu davrda iqtisodiy xavfsizlik nuqtayi nazaridan mamlakatimizda ishlab chiqarilgan tovarlarni sotish bozorlarini, import xomashyo va sanoat mahsulotlari manbalarini diversifikatsiyalash, ko'plab mamlakatlar bilan yomonlashgan munosabatlar o'rniga boshqa mamlakatlar bilan bo'ladigan iliq munosabatlar rivojlantiriladi.

Iqtisodiy xavfsizlik turlarining mohiyatini, vujudga kelish sabablarini o'rganish, milliy manfaatlarga tahdidlarni aniqlash, ularning oldini olish va ulardan muhofazalanish chora-tadbirlari, mexanizmlarini ishlab chiqish hamda vujudga keltirishga imkon beradi. Buning uchun ushbu xavf-xatarlarni va xavfsizlik darajasini aniqlash, ularning ko'rsatkich mezonlarini o'rganishga zarurat tug'iladi.

O'zbekiston tashqi iqtisodiy xavfsizligining qonuniy asoslari, xavfsizlikni ta'minlovchi omillar, shuningdek, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalash iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash hamda mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi. Tashqi iqtisodiy xavfsizlik – shartnomalar va institutsional tuzilishni amalga oshirish borasidagi barcha xalqaro shartlar majmuasi bo'lib, unda har bir jahon hamjamiyatidagi a'zo davlatning erkin saylash va o'zining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqishi, tashqi bosimga uchramasligi, boshqalarning ishiga aralashmasligi, o'zaro manfaatli va o'zaro muvofiqlik asosida jahondagi boshqa davlatlar bilan hamkorligi tushuniladi.

Hozirgi davrdagi globallashuv sharoitida tashqi iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun quyidagilar taqozo etiladi:

- birinchidan, jahon xo'jalik aloqalarida ishtirok etib, milliy ishlab chiqarish uchun qulay sharoitlar yaratish;
- ikkinchidan, jahonda sodir bo'layotgan iqtisodiy, siyosiy noxush hodisalar salbiy oqibatlarining milliy iqtisodiyotga ta'sirini

kamaytirishga erishish. Alohida ta'kidlash joizki, ochiq iqtisodiyot sharoitida tashqi tahdidlar ta'sirini butunlay yo'q qilish, unga barham berish mumkin emas.

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi tashqi omillarga quyidagilar kiradi:

1) eksport tarkibidagi xomashyo tovarlarining ustuvorligi, an'anaviy mashinasozlik va harbiy sanoat tovarlar bozorlarining yo'qotilishi;

2) mamlakatning ko'p turdagi mahsulotlar, shu jumladan, strategik ahamiyatdagi va oziq-ovqat mahsulotlari importiga qaramligi;

3) eksport va valyuta nazoratining yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, bojxona chegaralarining ochiqligi;

4) raqobatga bardoshli eksportni qo'llab-quvvatlovchi moliyaviy, tashkiliy va axborot infratuzilmalarning rivojlanganligi va import tarkibining samarali emasligi;

5) eksport-import operatsiyalariga xizmat ko'rsatuvchi transport infratuzilmalarining rivoj topmaganligi;

6) ilmiy salohiyat oqimi;

7) kapital oqimi;

8) tashqi qarzlarning o'sishi;

9) tijorat va iste'mol mollari bo'yicha import qaramlikning ortishi;

10) iqtisodiyotning haddan tashqari ochiqligi;

11) milliy tovarlarni ichki va tashqi bozorlardan siqib chiqarish maqsadida chet el kapitallarini jalb qilish.

Ushbu fikrlarga asoslangan holda "iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasini milliy iqtisodiyot mustaqilligi, uning barqarorligi, mustahkamligi, doimo yangilanishga va o'z-o'zidan takomillashib borishga qodirligini ta'minlovchi shart-sharoitlar va omillar yig'indisi, deb ta'riflash mumkin.

конференции. Пермский Государственный национальный исследовательский Университет 5 декабря 2018 года.

70. Mintaqaviy xavfsizlik yaxlit va bo'linmasdir. Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash. Xalqaro konferensiya. Samarqand.10-11-noyabr, 2018-yil.

71. Iqtisodiyotning tarmoqlarini innovatsion rivojlanishida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati. Respublika ilmiy-texnik anjumanining ma'ruzalar to'plami. Toshkent axborot texnologiyalar universiteti.14-15-mart, 2019-yil.

72. "Davlat boshqaruvida raqamlashtirish: muammo va yechimlar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. O'zbekiston Respublikasi Huzuridagi davlat boshqaruv akademiyasi.12-aprel 2019-yil.

73. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. - T.: 2018.- 333 b.

Internet saytlar:

74. <http://www.gov.uz>

75. <http://www.lex.uz>

76. <http://www.stat.uz>

77. <http://www.cbu.uz>

78. <http://www.digitalmetricsplaybook.com>

79. <http://www.marketo.com>

80. <http://www.bizneslab.uz>

81. <http://www.study.com>

82. <http://www.inderscience.com>

83. <http://www.free-management-ebooks.com>

84. <http://www.eksmo.ru>

85. http://www.ar_emelin.ru

86. <http://uz.cintech.ru>

87. <http://uz.cintech.ru>

88. <http://www.energetiki.net>

MUNDARIJA

	KIRISH.....	3
I BOB	“IQTISODIY XAVFSIZLIK” FANIGA KIRISH, UNING MOHIYATI VA TARKIBIY ELEMENTLARI	
1.1.	Iqtisodiy xavfsizlik fanining predmeti va vazifalari..	5
1.2.	Iqtisodiy xavfsizlikning mazmuni, mohiyati va tarkibiy elementlari.....	11
1.3.	O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strate- giyasi va unda iqtisodiy xavfsizlik masalalari.....	16
II BOB	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI IQTISODIY XAVFSIZLIGINING KONSEPTUAL ASOSLARI	22
2.1.	Mamlakat iqtisodiyotida milliy manfaatlarni ta‘minlash.....	22
2.2.	O‘zbekistonning iqtisodiy xavfsizlik omillari.....	26
2.3.	Mamlakatning iqtisodiy xavfsizlik tizimi.....	34
III BOB	IQTISODIY XAVFSIZLIK SHAKLLARI VA ASOSIYKO‘RSATKICHLARI	40
3.1.	Iqtisodiy xavfsizlikning namoyon bo‘lish shakllari. Shaxs, korxona va davlatning iqtisodiy xavfsizligi...	40
3.2.	Iqtisodiy xavfsizlik ko‘rsatkichlari.....	50
3.3.	Iqtisodiy xavfsizlik ko‘rsatkichlarining tahlikali chegaralari.....	56
IV BOB	IQTISODIY XAVFSIZLIKKA TAHDIDLAR	65
4.1.	Iqtisodiy manfaatlar va tahdidlar.....	65
4.2.	Iqtisodiy xavfsizlikka ta‘sir etuvchi ichki va tashqi tahdidlar.....	74

	IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH	
V BOB	MEXANIZMI	83
5.1.	Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning institutsional mexanizmining mazmuni, tamoyillari va o'ziga xos jihatlari.....	83
5.2.	Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning shakllari.....	88
5.3.	Shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari.....	93
VI BOB	SHAXSNING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI	104
6.1.	Shaxsning erkinliklari va iqtisodiy mustaqilligi.....	104
6.2.	Shaxsning hayotiy muhim manfaatlari va uning xavfsizligiga tahdidlar.....	109
6.3.	Shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari.....	116
VII BOB	KORXONA (FIRMA)NING VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH	124
7.1.	Korxonaning iqtisodiy manfaatlari va uning iqtisodiy xavfsizlik strategiyasi.....	124
7.2.	Korxona iqtisodiy xavfsizligiga tashqi va ichki tahdidlar.....	129
7.3.	Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash tamoyillari.....	137
7.4.	Qashshoqlik chegarasi va darajasi, aholi daromadlarining tabaqalanishini o'rganish usullari.....	140
VIII BOB	AHOLI TURMUSH DARAJASI IQTISODIY XAVFSIZLIKNING IJTIMOIIY INDIKATORI SIFATIDA	149

8.1.	Ijtimoiy sohadagi tahdidlarni tizimlashtirish va baholash.....	149
8.2.	Demografik sohadagi tahdidlar. Demografik jara- yonlarni baholash usullari va xavfsizlik ko'r- satkichlari tizimi.....	155
8.3.	Aholi turmush darajasi va sifati.....	161
IX	XO'JALIK FAOLIYATINING PUL-MOLIYA	
BOB	SOHASIDAGI IQTISODIY XAVFSIZLIGI	166
9.1.	Moliya muassasalarining iqtisodiy manfaatlari. Moliyaviy oqimlarga tahdidlar.....	166
9.2.	Pul muomalasi sohasidagi iqtisodiy tahdidlar.....	170
9.3.	Moliya, pul-kredit tizimida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash dastaklari.....	177
X BOB	IQTISODIYOTNI INNOVATSION	
	RIVOJLANISH YO'LIGA O'TISHDAGI	
	XAVFSIZLIK SHARTLARI	191
10.1.	Ilmiy-texnik xavfsizlikning mohiyati va uning asosiy jihatlar.....	191
10.2.	Innovatsion xavfsizlik mohiyati va unda milliy innovatsion tizimni shakllantirish shartlari.....	202
10.3.	Innovatsion xavfsizlikni ta'minlash mezonlari va ko'rsatkichlari.....	213
XI	OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI	221
BOB		
11.1.	Oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasining mohiyati va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati.....	221
11.2.	O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sohasidagi tarkibiy o'zgarishlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash omili.....	249
XII	MAMLAKATNING TRANSPORT TIZIMIDA	
BOB	XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH	
	MASALALARI	257

12.1.	Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda transport infratuzilmasining o'ri.....	257
12.2.	Mamlakat transport xavfsizligini ta'minlashning strategik yo'nalishlari.....	266
XIII	MAMLAKATNING MINERAL-XOMASHYO	
BOB	VA ENERGETIKA TIZIMIDA	
	XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH	
	MASALALARI	277
13.1.	O'zbekistonning mineral-xomashyo majmuasi. Mineral-xomashyo majmuasida xavfsizlikka tahdidlar.....	277
13.2.	Energetika xavfsizligi. Energetika xavfsizligi borasida ichki va tashqi xavf-xatarlar.....	287
13.3.	O'zbekistonda axborotni himoyalash davlat tizimi ...	291
XIV	AXBOROT XAVFSIZLIGINI	
BOB	TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS	
	XUSUSIYATLARI	297
14.1.	Axborot xavfsizligini ta'minlash mohiyati va uning xususiyatlari.....	297
14.2.	Axborot xavfsizligini ta'minlash mexanizmi.....	301
14.3.	Xufyona iqtisodiyot va korrupsiyaga qarshi kurash usullari.....	314
14.4.	O'zbekistonda axborotni himoyalash davlat tizimi...	316
XV	XUFYONA IQTISODIYOT VA	
BOB	KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH	328
15.1.	Xufyona iqtisodiyotning mazmuni va vujudga kelish sabablari.....	328
15.2.	Xufyona iqtisodiyotning tuzilmasi va uning ko'lamlari.....	338
15.3.	Xufyona iqtisodiyot va korrupsiyaga qarshi kurash usullari.....	343

XVI	O'ZBEKISTONDA KORRUPSIYAGA	
BOB	QARSHI KURASHNING ME'YORIY-	
	HUQUQIY ASOSLARI	350
16.1.	Korrupsiyaning vujudga kelish sabablari va iqtisodiy oqibatlari.....	350
16.2.	Korrupsiyaning namoyon bo'lish shakllari.....	355
16.3.	O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning qonuniy va me'yoriy asoslari.....	365
XVII	MINTAQA IQTISODIY XAVFSIZLIGINI	
BOB	TA'MINLASH	373
17.1.	Davlatning mintaqaviy siyosati va mintaqalashtirish muammolari.....	373
17.2.	Mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi bo'yicha tabaqalanishi.....	382
	GLOSSARIY.....	389
	ILOVALAR.....	407
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	436